

A KÖZÉPKORI KÉZIRATOK KORMEGHATÁROZÁSA.

A kódexek kormeghatározására kétféle módszer kínálkozik. A paleográfiai és a történeti (históriai) módszer. Az első az írás alapján igyekszik eldönteni a kort, mindamellet nem elégszik meg a minuszku-lák, kapitálok történeti fejlődésének vizsgálatával, hanem a kézirat külsejét is bevonja a datáció szolgálatába. Így a paleográfiai módszernek ki kell terjedni 1. a betűk, zenei jegyek, 2. pergament, papír, vízjegyek, 3. reclamantes, őrszavak, 4. iniciálék, miniatűrök, 5. bekötés, 6. ultraviolettsugarakkal való eljárás kérdésére. Nagy általánosságban a paleográfiai módszer semmi más, mint ismertről ismeretlenre való haladás. A kezemben levő és még meghatározatlan korú kéziratot összehasonlítom a fac-similés kiadásokkal, vagy más kétségen felül álló korú kézirattal, és ehhez szabom véleményem. Első látszatra bármiképen tetszetős is ezen eljárás, mégis kiszámíthatatlanul kétes és csalékony. A liturgikus kéziratok kalligrafikus nyugodtsága például ugyanaz a IX—XI. századig. A XV—XVI. század elején is meglepő e szélcsendnyi mozdulatlan-ság a betűk alakját a *littera formata*, a *lettre de forme*-ot illetőleg. Az alaposan gondos kiállítású kéziratoknál még a gyakorlott szem is félszázadot téved, ha kizárólagosan a külső alak, a paleográfiai sajátságok erejében bízik.

A paleográfiai módszernél biztosabb a történeti eljárás, amely a szövegben előforduló adatokra támaszkodik. Itt az írók, másolók nevei, az explicitek, különféle bejegyzések, a liturgikus kéziratok esetében egyes jellegzetes ünnepek, esküszövegek kínálkoznak az első tájékozódás irányt adó pontjaiul. Ez a módszer, amint mondtuk, kizárólag külső nyom után indul, s megbízhatóságában erősen kételkedni lehet. De a históriai módszer sem nyújt teljes biztonságot, és nem egy csapdát feszít ki a járatlanok előtt. Különösen az egyetemi eredetű kódexek intenek óvatosságra. A másolók

munkájuk terhében számtalanszor saját kényük-kedvük szerint jártak el, s nem egyszer magát az exemplar-t, a másolás alapjául szolgáló kéziratot datálták. Természetes, hogy a későbbi másolás folyamán ez a dátum szolgáló és ellenvetés nélkül belekerült a sokszor száz évvel később készült kópiába is. Azért, ha több, de azonos pecia-beosztású kéziratban ugyanazon dátum kerül elő, bukkan fel, úgy ez nem a kezünkben lévő kézirat másolási évét jelenti, hanem az alapul szolgáló eredeti, hiteles kézirat exemplar-forgalomba hozatalának idejét. Így Paris, Bibl. Mazarine: Mss. 824, Reims, Mss. 482.

A kéziratok korának a meghatározásakor tehát e két módszernek: a paleográfiai és a történelmi eljárásnak karöltött alkalmazása kecsegtet eredménnyel, különösen, ha a kódexeket a *kodikográfia* szempontjából vesszük vizsgálat alá. Ez egy olyan áttekintés, amelyet az írás, díszítés, onciál, minuszkuła, filigrán, miniatűrök, tehát a kéziratban szerepet játszó valamennyi alkotó elemnek a fejlődés diakronisztikus vonalába való szimultán illesztése eredményez. Nem lehet tehát egyik tényezőnek sem, mondjuk akár az írásnak, akár a miniatűrának a kézirat kora meghatározásánál döntő szerepet tulajdonítani. Különösen óvakodni kell a miniatűraktól, ahol a legkönnyebben vagyunk tévedésnek kitéve. Az egyetemi eredetű kéziratoknál nem egyszer fordul elő, hogy a rubrikák, iniciálék, de főképp a miniatűrök helyét üresen hagyja a másoló. Néha a tulajdonosnak tanulmányai miatt sürgősen szüksége volt erre meg erre a kéziraatra, és nem volt ideje a teljes befejezést megvárni, máskor pedig a *cujus bursa nichil* tanulmányi segélyét elvesztett diáknak már nem volt elegendő pénze a díszítést megfizetni, így azután fehéren maradtak a tarka színek befogadására szánt lapok. Idők folyamán a kézirat kézről-kézre vándorolt, tulajdonosról-tulajdonosra szállt. Így történhetett, hogy egy XIII. században másolt kódexet csak a XIV. században illumináltak. Világos, hogy az írás és a miniatúra között egy évszázadnyi különbség jelentkezik.

A középkori könyv történetében két korszakot lehet megkülönböztetni. A monasztikus és a laikus kort. Amaz a XIII. századig terjed és virágzása a monostorokon belül levő scriptoriumokban zajlott le. A scriptoriákra vonatkozó bibliográfia most készül CH. SAMARANNAK, a párizsi École des Chartes tanárának

tollából. Nagy áttekintés található a H. DEGERING-émlékkönyvben *Mittelalterliche Handschriften: paläographische, kunsthistorische, literarische und bibliotheksgeschichtliche Untersuchungen. Festgabe zum 60. Geburtstage von H. Degering*, Leipzig 1926.

A kézirat meghatározásánál az első megindító mozzanat a paleográfiai ismeretek alapján meginduló írásvizsgálat. Az idevágó régibb irodalmat felsorolja M. PROU—A. DE BOÜARD: *Manuel de paléographie latine et française*. Paris, 1924. p. 289—302. Az alábbiakban egy-két újabban megjelent közleményre történik hivatkozás. H. DEGERING: *Die Schrift. Atlas der Schriftformen des Abendlandes vom Altertum bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Berlin, 1929. Svájc területére való kéziratok tekintetében bő felvilágosítást ad A. BRUCKNER: *Scriptoria Medii Aevi Helvetica. Monuments de la paléographie suisse du Moyen Age*. Genève, 1934. Megemlítendő G. BATTELI: *Pont. scuola Vaticana di paleografia e diplomatica*. Città del Vaticano, 1936.

Spanyol vonatkozásban: GARCÍA VILLADA: *Paleografía española precedida de una introducción sobre la paleografía latina*. Madrid, 1923. Német kéziratokra pedig CHROUST ANTON: *Monumenta paleographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters. Schrifttafeln in lateinischer und deutscher Sprache*. III. Reihe. L. XVIII. Leipzig, 1937. Kevésbé ismert ST. KRZYŻANOWSKI munkája: *Monumenta Poloniae paleographica*. Cracoviae, 1907—1910. Az írástörténetre vonatkozólag DELITSCH H.: *Geschichte der Abendländischen Schreibriftformen*. Leipzig, 1928.; P. LEHMANN: *Einteilung und Datierung (von Hss) nach Jahrhunderten*. (In Beitr. z. Gesch. d. Philos. u. Theol. d. Mittelalters. Suppl. 3. 1935.) A vizigót, lombard, méroving, insuláris írás sajátosságaira nálunk nehezen akad példa. Általános tájékozásul álljon itt pár sor. Minden század írásának megvannak a maga áruló jegyei, amelyek kis gyakorlat útján készségesen igazítanak útba a hozzávetőleges tájékozás első kapaszzkodásában.

A kilencedik század írásának képe tiszta, gondozott. A betűk alacsonyak, balról jobbra hajlók, az *a* onciális és kurzív alakja gyakori. A vertikális *d* is erősen tartja magát. A *g* alsó horga nyitva van. Az *a*, *b*, *d*, *h*, *l* minuszkulák között a kapitális *N* üti fel fejt. A kapcsolás a *c* és *t* között igen gyakori. A vonalozás puszta árral történik. (Pointe sèche.)

A tizedik században az írás mindinkább egyenes lesz. A betűk erősen vékonyodnak. A két tollvonással leírt kurzív *a* kezd eltűnni. Az onciális *d* is megjelenik. A *g* felső íve kezd bezáródni. Az *et* rövidítése az át nem húzott 7-es alakját veszi fel. A tizenegyedik század már kevésbé gondozott. A szép kézirat elég ritka. A század vége felé megjelenik a gótika előszele, a törés, meg a betűk egymáshoz tapadása. Az onciális *a* és *d* hatalmas méretben terjed el a *d* rovására. A *g* felső hurokja egészen bezárul. A betűk szárát nem vékonyítják többé. Még mindig a száraz vonalazás dívik, de már megkezdődik az ólomheggyel való sorbeosztás is. Az *ae* jel eltűnik, helyette cédille-el ellátott *ę* lép fel. Az *i*-t már kezdik ékezettel ellátni. E kor kódexének a meghatározásánál segíthet H. DELITSCH idézett munkája. Áttekinthető táblázatokban nemcsak átírásokat és paleográfiai mintákat ad, hanem az alfabetum fejlődését, a kapitál, onciál változásait, az iniciálé kialakulását is gondosan feltünteti. Használható ALOIS SCHARDT: *Das Initial. Phantasie und Buchstabenmalerei des frühen Mittelalters*. Berlin, 1938.

A gótikus írás első tünete a betűk szárának megtörésében jelentkezik. Egyes betűk, mint a *d* és *e* szívesen tapadnak egymáshoz. Az *r*-nek *p*-, *b*-, *d*-hez tört formában való símulása, a betűk függőleges irányban történő rövidülése zárja be a gótika előidézte változás legszembeötlőbb jelenségeit. E. CROUS—J. KIRCHNER: *Die gotischen Schriftarten*. Leipzig, 1928.

A zenei jegyek, a neumák paleográfiai sajátosságai nemcsak az eredet kérdését világítják meg (szentgalleni, olasz, angolszász, lombard stb.), hanem a kor kérdését is nagy mértékben tisztázzák. DOM A.—MOCQUEREAU—J. GAJARD: *Paléographie musicale. Facsimilés photographiques des principaux manuscrits de chant grégorien, ambrosien, mozarabe, gallican, publiés par les Bénédictins de l'abbaye de Solesmes*. Tome I—XIV. Solesmes, 1881; *The musical notation of the middle ages, exemplified by facsimiles of manuscripts written between the tenth and sixteenth centuries inclusive*. London, 1890.

Hozzávetőleges tájékozást nyújtanak a datálásban a kéziratokat alkotó füzetek (ternio, quaternio, quinternio) és az ezek jelzésére szolgáló *országok* is. Az egyetemek alapítása előtti, tehát az apátságok scriptorumaiban készült kéziratok pergamentje vas-

tag, ennek következtében egy-egy füzet többnyire 8 fólio. Az egyetemek virágzása idején és azután már 12 fóliót találunk, így Párizs, Oxford és Nápolyban, míg Bolognában 10 fóliót. A füzetekben a XII. századig csak *signaturát*, azaz az íveknek számokkal való jelölését találjuk. A XIII. században a signatura a füzetvégi őr-zavakkal (*reclamantes, custos*) vegyesen fordul elő. 1260 után csak nagy elvétve találjuk a füzeteknek számokkal való jelzését. 1306-ból ismerjük az utolsó *signaturát*. Mindezek kis részletek ugyan, de hozzávetőleges tájékozódást nyújtanak az első megindulás nehézségekkal teljes perceiben.

A XII. század pergamentje kemény tapintású, vastag és erősen sárgás színű. A XII. század vége felé már észrevehetően vékonyodik, különösen az egyetemi városokban, hajlékonyabb és nem annyira sárga. Lapozva, az egymásra fekvő két oldal hol világos, hol meg sötétebb árnyalatú, de mindig úgy, hogy két-két egymásra boruló lap színe általában ugyanaz. A papirosok vízjegye sem mellőzendő a kormeghatározásnál. C. M. BRIQUET: *Les Filigranes. Dictionnaire historique des Marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusq' en 1600*. T. I—IV. Leipzig, 1923.

A kormeghatározásnak kétségtől nagy segítségére vannak a paleográfiai és kodikográfiai adatok társaságában a miniatűrök. A régebbi korra vonatkoztatva hasznosak a következő munkák: E. LOWE: *Codices latini antiquiores*. Oxford, 1935; W. KÖHLER: *Die karolingischen Miniaturen*. Berlin, 1930; A. BOECKLER: *Abend-ländische Miniaturen bis zum Ausgang der Romanischen Zeit*, Berlin u. Leipzig, 1930; E. G. MILLAR: *English illuminated manuscripts from the tenth to the thirteenth century*. Paris, 1926. Szép kiállítási anyagon alapuló alábbi rövid kis munka is hasznos útbaigazítást adhat: É. VAN MOË: *Les plus beaux manuscrits français du VIIIe au XIVe siècle*. Paris, 1937. Ha az iniciálé s a miniatűr egyszínű alapon bontakozik ki, zöldön, kéken, bíboron, VI—XII. századbeli kézirat van a kezünkben. A XIII. század az aranyozott alapnak, mondjuk háttérnek kedvez és előszeretettel ábrázolja személyeit arkatura alatt. Szent Lajos uralkodásának a vége felé az aranyos alapszínezés uralkodik geometriai formákkal, harántcsíkos rombuszt alkotó vonalakkal, kacsaringós szárazakkal. Igyekszenek az ablaküvegek varázslatos hangulatát és szépségét a kódexekbe átjatszani. Megannyi aranykockákkal hintik

tele a miniatűr hátterét, hogy úgy tessenék, mintha napsugár járta volna át: en la verrière entre et revient arrière, Soleil et ne l'entame. (RUTEBEUF: *Téophile*.) A XIV. században a négyszöges alap mind gyakoribb lesz. Később ettől az ablaküveg-elképezelés-től kezdenek eltérni, a lapszéldíszítés nagy arányokat ölt, szőlőlevelek lepik el a pergamen fehéren hagyott részeit, 1416 körül megjelenik a *paysage*, a miniatűr keretein belül a *táj*. A margó lassankint mályva, eper virágoktól dús, benépesül csicsergő madarakkal és ez már a XV. sz. vége, XVI. elejének szembeötlő jele. Régi, de használható A. NIEDLING: *Bücherornamentik in Miniaturen, Initialen, usw. in historischer Darstellung vom 9—18. Jahrhundert*. 2. éd. Weimar 1897. GUILLOT E.: *Ornamentation des manuscrits au moyen-âge*. Paris s. d. (1897). PH. LAUER: *La miniature romane*, Paris, 1926; u. a. *La miniature gothique*. Paris, 1927; A. BLUM—PH. LAUER: *Miniature française aux XVe et XVIe siècles*. Paris Bruxelles, 1930. A. LABORDE: *Principaux manuscrits à peintures conservés de l'ancienne Bibl. Imp^{ie} de St. Pétersbourg. Première partie*. Paris, 1936. A. W. BYWANCK: *La miniature dans les Pays-Bas septentrionaux, Paris, 1937*. HERMANN H. JULIUS: *Die Westeuropäischen Handschriften und Inkunabeln der Gotik und der Renaissance*, Leipzig, 1936. SWARZENSKY H.: *Die lateinischen illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts in d. Ländern an Rhein, Main u. Donau*. 2. B. Berlin, 1936. C. GASPAR: *Bibliothèque Royale de Belgique. Le manuscrit à miniature. I. Du VIIIe siècle à 1350*. Bruxelles, 1937. — Hazai kérdésekben HOFFMANN EDITH és BERKOVITS ILONA alapos tanulmányai és közismert publikációi igazítanak el. A régibb 1931 előtti irodalmat felsorolja LOUIS JOHN PAETOW: *A Guide to the Study of Medieval History*. Revised edition. London, 1931. p. 527—529.

A miniatűrök mellett az iniciálé alakja és díszítése is árulója lehet egy-egy makacs kézirat korának a leleplezésében. A IX. és X. századot a fonatos díszítés jellemzi, a virágéktményes a XI. a girlandos a XII. századot, a keleti hatásra mutató motif à palmette-vel. A XIII. században vékony filigránok jelennek meg az iniciálé árnyékában. A század második felében függőleges helyzetben egymás alatt piros és kék színben váltakozó nagy *I* betűk tűnnek fel. 1310 körül érdekes három pontocskát találunk az iniciálé előtt. Ezekből három kacskaringós bajuszszerű fonat in-

dul ki. 1266 után a kapitálok geometriai környezetben jelennek meg. Ez a négyszög a század második felében már szarát ereszt. Félénken halad előre, a XIV. században már a lap alsó és felső szélét is elfoglalja és ebben az időben lombosodni kezd. Ágak, levelek, hajtanak ki a szár közepéből, szarvas, pisztrángot halászó majom kapaszkodik a száraakra, és a XIV. század hangulatában megszületett groteszk és bohókás jelenetek széles rétegben elterjedve a XV. századra köszöntenek rá.

Nemcsak a miniatürök, hanem egyes témák, jelenetek történeti fejlődése is hasznos eligazítást kínál egy-egy kézirat, legyen az missale, sacramentarium, pontificale szerzési idejének kutatásakor. A liturgikus kéziratokban a leggyakrabban megismétlődő jelenet a nagy sacrificium megindító ábrázolása, a *keresztrefeszítés*. A XI. századig Krisztust mintegy élve ábrázolják a kereszten. Tekintetének nyugodtságában, testének tartásában misem emlékeztet a fájdalom összeroppantó erejére, a szenvedés elenyészik, a halálon győzedelmeskedik Krisztus. Ez időtől kezdve, ahogyan V. LEROQUAIS megállapítja *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Paris, 1924. T. I. Intr. p. 25. Krisztust lezárt szemekkel, hálottként ábrázolják a szegény keresztjén. Feje keserves kín erejétől lehanyatlik. A töviskoszorú feltűnése a XIII. század sajátja. A XIV. században a keresztrefeszítés egy hatalmasan kibontakozó jelenet fenségességét ölti magára. Krisztus két oldalán immár a latrok fáí merevednek az égnek. A katona kíméletlen lándzsája sem hiányzik a tablóból, amelynek előterébe a köntösre sorsotvető katonák lépnek. XV. század: háttérben egy keleti város, Jeruzsálem bontakozik ki. Mária Magdolna kétségbeesve karolja át az Üdvözítő térdét. A kereszt elé a XV. század realizmusa az első emberpár csontjait szórta szét, az első emberpárét, akiknek sírján az Üdvösség fája virágzott ki.

Nemcsak az írás sajátossága, az iniciálék alakja, a miniatürök színes témái, hanem a kódex külső köntöse, bekötési táblája is megszilárdíthatja a kormeghatározó vizsgálat eddigiek alapján esetleg ingadozó megállapításait. Természetes, a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk, mivel a kéziratok bekötése rendszerint nem egykorú magával a másolással. A XIII. századig az elefántcsont, a Limoges-i divat, a gyöngyös diszítések nem ritkák, ez az

egyházi könyvek kora. A XIII. század már az egyének, a gazdag bibliofilek kezdődő renaissancea. A fa mellett megjelenik a selyem, a bársony. A kapuvári inventárium tanúsága szerint nálunk sem volt ritka „az kápolnában egy régi könyv, kinek az deszkájára ezüsttel buretott crucifixum vagyon rajta aranyos“. A bekötésnek megannyi remekei voltak a szederjés, fekete, veres bársonnyal „buretott“, ezüst bogláros és aranyozott római pontificálék és breviáriumok. IVÁNYI B. *Könyvek, Könyvtárak, Könyvnyomdák Magyarországon* MKszemle. 1932—34. 29. l. Nagyonbbrészt magyar bibliográfiát sorol fel HUNYADY J. *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*. Bp. 1937. 59—109. l. Bő felvilágosítást kínáló újabb munkák HUSUNG MAX J. *Bucheinbände aus der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*. 1925.; LOUBIER H. *Der Bucheinband von seinen Anfängen bis zum Ende des 18 Jh.* Leipzig, 1926. GOLDSCHMIDT E. PH. *Gothic et Renaissance Bookbindings*. 2. v. London, 1928. SCHREIBER H. *Einführung in die Einbandkunde*, Leipzig, 1932. FISCHER WOLFGANG, *Die Blütezeit der Einbandkunst. Studien über d. Stil d. 15—18 Jhdt.* Leipzig, 1935.

Láttuk, a paleográfiai módszer a szöveg tartalmától legtöbbször függetleníti magát, és kizárólag külső tényezők alapján igyekszik feladatát megközelíteni és elérni. A *históriai módszer* behatol a textus rejtekébe, és a sorok között meghúzódo egy-egy áruló szóból teszi bizonyossá azt, amit a paleográfia csak gyanítani vagy sejtetni engedett. Egy liturgikus kódexben *terminus a quo* lehet egy szent ünnepének előfordulása, de ez még nem jelenti a *kanonizáció terminus a quo*-ját, mert számolnunk kell avval, hogy a szenttéavatás nem jelentette azt, hogy a kérdéses szent tiszteletét azonnal be is vezették. Egy igen fontos tény az *adaptáció*, amikor valamely ünnepet egy szerzetesrend egyetemes káptalanja, vagy valamely püspökség a maga számára is megüldőnek ír elő. Így, ha a paleográfiai sajátságok megengedik is, valamely szent ünnepének előfordulásából nem lehet azt következtetni, hogy a kanonizációig viheto fel a kódex kora, hanem csak azt, hogy az ünnep bevezetése után készíthették.

Ha sikerül lerántani a leplet a másoló és a scriptor alakjáról, máris közel jutottunk a nehézség nyitjához. Legjobb tájékoztatók, legbeszédesebb sorok az *explicit*ek, szövegzáró mondások, ahol a másoló egyénisége szinte akaratlanul is felszabadul, saját szája íze

szerint szólal meg — a feladat gépies, szolgálai elvégzése után. „Ennek jó áldomása volna jó helyen“ mondja egyik másolónk, a másik meg hosszú elmélkedések után magyaros közvetlenséggel sóhajt fel „Jaj, hogy fáradék borítlan.“

Ha az explicitben megnevezi magát a scriptor, bővebb felvilágosítással a közkézen forgó biográfiák szolgálnak. BRADLEY J. *A Dictionary of Miniaturists, Illuminators, Calligraphers, and Copyists*, 3. v. London, 1887—1889. Magyarországi másolókról, egy Magyar Gálról például, aki gyors pennáját 1460 körül nem a füle, hanem dús szemöldöke mellé tűzte, CSONTOSI JÁNOS: *Adalékok a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez*. MKszemle, 1879, ad némi útbaigazítást. L. még A. LANGFORS: *A propos des explicit des mss. de la Bibl. de Bruges*, Neuphilologische Mitteilungen, 1936, I. A közismert szótárak, lexikonok mellett (H. HURTER: *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, Oeniponte, 1895—1911; BALE J. POOLE, BATESON: *Index Britanniae Scriptorum*, Oxford, 1902, stb.) néha a jelmondatgyűjtemények is segítenek a kormeghatározásban. DIELITZ J.: *Die Wahl und Denksprüche*. Frankfurt a/M., 1888.

A kéziratok egyes fajainál, így a liturgikus munkáknál a gyakorlatilag korlátozott kutatónak nincs szüksége, hogy az első tájékozódás céljából az egész munkát átolvassa elejétől végig. Nagy könnyebbé válik a szolgál, ha valaki tudja, hogy a nagypénteki imádságokban néha névszerint megemlítik az akkor éppen uralkodó pápát, császárt, vagy királyt. A nagyszombati szertartás liturgikus szövege szinte kínálja az értékes adatokat. Az *Exultet* szárnyaló énekének a szövege a végén rendszeresen kiejti a pápa, püspök, vagy a király nevét. Mondani sem kell, hogy a pontificálék királykoronázási szövege, az eskü mintája milyen nagy mértékben lendíti elő a történeti módszer sikeres alkalmazását.

A kézirat korának meghatározásánál nem feledkezhetünk meg a mindig nagyobb és nagyobb szerepet játszó eljárásról, az ultraviolet sugaraknak a paleográfia terén való alkalmazásáról, ha kikopott, elmosódott és eltörlődött írással állunk szemben. A ki-elégítő eredmény azonban sok mértékben függ az írást tartalmazó papiros, illetőleg pergament anyagától.

Szükséges, hogy az elmosódott írás tintája metallikus elemet tartalmazzon, tehát ne kínai, szépiea vagy más a tipográfiában

használt minőséget, továbbá, hogy a pergament vagy a tinta a papiroست vagy pergamentet beitta lett legyen. Színes tintával írt rubrumok, iniciálék nem adnak nagy eredményt az ultraviolett-sugarak hatása alatt. A csak ledörzsölt írások általában készségesen engedelmessé válnak az ultraviolett-sugarak hívásának. Ha a kézirat írásának előhívására már valamilyen kémiai reagenst használtunk, akár acidum gallicumot, vagy ammóniák szulfidot, ez szinte gyökerében sikertelenít el minden ultraviolett-sugárral való kísérletezést. CH. SAMARAN: *Application des rayons ultra-violets au déchiffrement des passagers grattés ou effacés dans les manuscrits*. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1925, p. 348. U. a.: *Les rayons ultra-violets et la paléographie*. Revue d'Actinologie, 1926 (II. année), 122—127. U. a.: *Lectures sous les rayons ultra-violets*. Romania, 1927, T. LIII. p. 289—300.

A kézirat fajának a meghatározása a pontos leírás alapja; az identifikálás, ez lesz a katalógusban a cím, a helymeghatározás (localisatio) a szülőföld termő ritmusát rögzíti meg, a kódex dátációja pedig az alkotó pillanatot eleveníti fel.

Mind e három meghatározásnak egy a célja: elevenné varázsolni a problémákba burkolt kódexet, s ilyenkor ugyanazt mondhatni, mint a viszontlátás örömeiben egymást üdvözlő régi spanyolok. Dichosos los ojos, boldogok a szemek.

GÁBRIEL ASZTRIK.